

GUÐRÚN BALDVINSDÓTTIR
OG SÓLVEIG ÁSTA SIGURÐARDÓTTIR

Sannar íslenskar sögur?

Frásagnir, tjáningarfrelsi og friðhelgi einkalífsins

Á síðustu tíu árum hafa deilur er varða sannsögulegar bókmenntir verið áberandi hér á landi.¹ Skáldsögur sem vísa í veruleikann eða byggja á raunverulegum fyrirmyndum hafa fengið mikið umtal og sumir gagnrýnendur og lesendur hafa varpað fram spurningum um hvort þar sé dansað á línu hins siðferðilega. Tvær nýlegar bækur, *Konan við 1000°: Herbjörg María Björnsson segir frá* eftir Hallgrím Helgason (2011) og *Útlaginn* eftir Jón Gnarr (2015), hafa vakið slíka umræðu vegna tengsla persóna í verkunum við raunverulegar fyrirmyndir. Skáldsaga Hallgríms fjallar um eldri konu sem segir frá ævi sinni en í kynningu á bókinni kom skýrt fram að atburðir í sögunni væru byggðir á ævi Brynhildar Georgíu Björnsson. *Útlaginn* var þriðja sjálfævisögulega verkið sem Jón Gnarr sendi frá sér á tíu ára tímabili en í henni fjallar hann um unglingsár sín, einkum námsár í heimavistar-skólanum á Núpi. Ekki voru allir sáttir við þá mynd sem höfundur dró upp af lífinu í skólanum og starfsfólki þar, bæði í bókinni sjálfri en einnig í blaðaviðtölum.

Hér verður rýnt í verk þeirra Hallgríms og Jóns og opinbera umfjöllun um þau til þess að varpa ljósi á mismunandi skilning höfunda og viðtakenda á merkingu og hlutverki hins sannsögulega í samhengi fagurbókmennta. Einnig verður efnið skoðað í ljósi ákvæða laga um tjáningarfrelsi annars vegar og ærumeiðingar og friðhelgi einkalífsins hins vegar. Þá verður umræða um bækurnar sett í samhengi við tvö dómsmál þar sem viðkomandi ákvæði komu við sögu. Hið fyrra er frá 2007 og var einkamál höfðað gegn Ríkisútvarpinu vegna sjónvarpsþáttaraðarinnar *Sönn íslensk sakamál*

1 Greinarhöfundar vilja þakka ritrýnum fyrir yfirlestur og gagnlegar ábendingar og sérstaklega ritstjórum heftisins, Jóni Karli Helgasyni, Láru Magnúsdóttur og Rannveigu Sverrisdóttur fyrir örláta ritstjórn og ráðgjöf.

og hið seinna var einkamál höfðað gegn Þórunni Kristínu Emilsdóttur vegna ummæla er birtust í bók hennar *Valsað milli vídda* (2014).

Pótt deilur um slík mál hafi farið hátt á síðustu árum hefur lítið verið skrifað um samspil laga og bókmennta af þessum toga og er þessi grein hugsuð sem framlag til fræðilegrar umræðu um þetta aðkallandi efni hér á landi. Deilurnar um verk þeirra Hallgríms og Jóns hafa að verulegu leyti snúist um rétt höfundanna til að nota líf annarra í verkum sínum, um mörk hins siðferðilega og hins fagurfræðilega, en einnig um hvernig hægt er að bregðast við þyki einstaklingum vegið í skáldverkum að eigin æru eða þeirra sem standa þeim næst. Því er spurt: Eru lög og dómstólar vettvangur til að takast á um verk listamanna eða felur slíkt í sér ritskoðun og ógn við tjáningarfrelsi í lýðræðisríki?

Lagarammínn

Í málum þar sem deilt er um meiðyrði fyrir dómi takast jafnan á ákvæði laga um tjáningarfrelsi annars vegar og friðhelgi einkalífsins hins vegar. Fyrir íslenskum dómstólum hefur orðið sú þróun að ákvæði um tjáningarfrelsi vega stöðugt þyngra og er það í takti við það sem gerst hefur innan Mannréttindadómstóls Evrópu. Í meiðyrðamálum er helsta úrlausnarefnið að ákvarða hvort takmarkanir á tjáningarfrelsi séu réttlætanlegar og hvort friðhelgi einkalífs einstaklings sé ógnað og er þar hugað að 71. og 73. greinum stjórnarskrárinnar:

71. gr.

- Allir skulu njóta friðhelgi einkalífs, heimilis og fjölskyldu.
- Ekki má gera líkamsrannsókn eða leit á manni, leit í húsakynnum hans eða munum, nema samkvæmt dómsúrskurði eða sérstakri lagaheimild. Það sama á við um rannsókn á skjölum og póstsendingum, símtölum og öðrum fjarskiptum, svo og hvers konar sambærilega skerðingu á einkalífi manns.
- Þrátt fyrir ákvæði 1. mgr. má með sérstakri lagaheimild takmarka á annan hátt friðhelgi einkalífs, heimilis eða fjölskyldu ef brýna nauðsyn ber til vegna réttinda annarra.

73. gr.

- Allir eru frjálsir skoðana sinna og sannfæringar.
- Hver maður á rétt á að láta í ljós hugsanir sínar, en ábyrgjast verður hann þær fyrir dómi. Ritskoðun og aðrar sambærilegar tálmanir á tjáningarfrelsi má aldrei í lög leiða.

- Tjáningarfrelsi má aðeins setja skorður með lögum í þágu allsherjarreglu eða öryggis ríkisins, til verndar heilsu eða siðgæði manna eða vegna réttinda eða mannorðs annarra, enda teljist þær nauðsynlegar og samrýmist lýðræðishefðum.

Í bók sinni *Stjórnskipunarréttur: Mannréttindi* bendir Björg Thorarensen prófessor við lagadeild Háskóla Íslands á að oftast reyni á umræddar takmarkanir tjáningarfrelsisins með tilvísun í „réttindi og mannorð annarra“.² Er þá meðal annars vísað til meiðyrðalöggjafarinnar og þeirrar refsiverndar sem veitt er í ákvæðum í almennum hegningarlögum sem fjallar um ærumeiðingar og brot gegn friðhelgi einkalífs.³ Í dæmunum sem fjallað er um í þessari grein reyndi helst á sex greinar þessara laga:

229. gr. Hver, sem skýrir opinberlega frá einkamálefnum annars manns, án þess að nægar ástæður séu fyrir hendi, er réttlæti verknadinn, skal sæta sektum eða [fangelsi] allt að 1 ári.

234. gr. Hver, sem meiðir æru annars manns með móðgun í orðum eða athöfnum, og hver, sem ber slíkt út, skal sæta sektum eða [fangelsi] allt að 1 ári.

235. gr. Ef maður dróttar að öðrum manni einhverju því, sem verða myndi virðingu hans til hnekkis, eða ber slíka aðdróttun út, þá varðar það sektum eða [fangelsi] allt að 1 ári.

236. gr. Sé ærumeiðandi aðdróttun höfð í frammi eða borin út gegn betri vitund, þá varðar það [...] fangelsi allt að 2 árum.

– Sé aðdróttun birt eða borin út opinberlega, enda þótt sakaraberi hafi ekki haft sennilega ástæðu til að halda hana rétta, þá varðar það sektum [...] eða fangelsi allt að 2 árum.

237. gr. Ef maður bregður manni brigslum án nokkurs tilefnis, þá varðar það sektum, þótt hann segi satt.

² Björg Thorarensen, *Stjórnskipunarréttur: Mannréttindi*, Reykjavík: Bókaútgáfan Codex, 2008, bls. 350.

³ Lögfraðingar hafa undanfarið rætt breytingar á þessum greinum, enda hefur það nær aldrei gerst að menn þurfi að sæta refsingu á borð við fangelsisvist fyrir ærumeiðingar samkvæmt 234.–236. greinum almennra hegningarlaga sem fjalla um ærumeiðingar og brot gegn friðhelgi einkalífs. Yfirleitt eru ummæli dæmd dauð og ómerk en í stöku tilviki þurfa hinir stefndu að greiða fjársektir. Þetta kemur til dæmis fram í viðtali við Eirík Jónsson, lagaprófessor við Háskóla Íslands. Sjá „Kastljós“, Ruv.is, 2. maí 2016, sótt 13. mars 2018 af <http://www.ruv.is/sarpurinn/klippa/meidyrdamal-og-kynferdisbrot>.

240. gr. Sé ærumeiðingum beint að dánum manni, þá varðar það sektum eða [fangelsi allt að 1 ári].

Tjáningarfrelsið er nauðsynleg forsenda opinna þjóðfélagsumræðu og því getur verið vandasamt að dæma í málum er varða friðhelgi einkalífs og æru einstaklinga. Björg tekur fram að í slíkum málum skipti „einkum máli í hvaða samhengi tiltekin ummæli eru sett fram, hvert er eðli þeirra og tilgangur og ekki síður á hvaða vettvangi tjáningin kemur fram“.⁴ Í dómum í meiðyrðamálum hefur megináherslan verið lögð á að meta hvort takmörkun tjáningarfrelsisins sé nauðsynleg.⁵ Því skiptir máli hvers eðlis ummælin eru, hvaða tilgang þau hafa og á hvaða vettvangi þau birtast, t.d. hvort þau birtist í fjölmiðli, sagnfræðilegu verki eða í skáldsögu. Það er þó í raun 2. málsgrein í 26. grein hegningarlaga sem helst er vísað til í meiðyrðamálum nú um stundir: „Heimilt er að láta þann sem [...] ábyrgð ber á ólögumætri meingerð gegn frelsi, friði, æru eða persónu annars manns greiða miskabætur til þess sem misgert var við.“

Í 236. grein kemur fram að ekki megi bera út ummæli sem eru ósönn, eða gegn betri vitund þess sem tjáir sig. Í meiðyrðamálum skiptir því máli að greina á milli gildisdóma og staðhæfinga um staðreyndir.⁶ Með gildisdómum er átt við mat á staðreyndum eða þegar einstaklingur tjáir persónulega skoðun sína. Mannréttindadómstóll Evrópu hefur talið það óheimila skerðingu á tjáningarfrelsi að refsa manni fyrir meiðandi gildisdóm á þeirri forsendu að sannleiksgildi ummælanna hafi ekki verið sannreynt. Það er, ekki má refsa manni fyrir að hafa sagt skoðun sína á þeirri forsendu að skoðunin hafi ekki verið sönnuð. Þá kemur 229. grein hegningarlaga einnig við sögu í slíkum málum þar sem sagt er að sá sem skýri opinberlega frá einkamálefnum annars manns, án þess að nægar ástæður séu fyrir hendi er réttlæti verknaðinn, skuli sæta sektum eða fangelsi. Þá þarf einnig að taka afstöðu til þess hvort ummæli séu ærumeiðandi. Sá sem tjáir skoðun sína eftir bestu vitund verður ekki dæmdur fyrir ósönn ummæli.⁷ Sönnun leysir þó ekki viðkomandi undan refsingu, ef komist er að þeirri niðurstöðu að ummælin brjóti á friðhelgi einkalífs þess sem rætt er um.

⁴ Björg Thorarensen, *Stjórnskipunarréttur*, bls 377–378.

⁵ Sama heimild, bls. 378.

⁶ Sama heimild, bls. 384.

⁷ Þetta er ekki án undantekninga – jafnvel í tilviki gildisdóma eru tilteknar kröfur gerðar. Sama heimild.

Meiðyrði í skáldskap skapa því ákveðinn skilgreiningarvanda, sér í lagi ef greina á hvernig æra einstaklings, sem notaður er sem fyrirmynd í skáldverki, bíði skaða vegna verksins. Með því að skilgreina texta sem skáldskap er verið að gefa til kynna að hann feli ekki í sér staðhæfingar um staðreyndir heldur að allt sem þar komi fram feli í sér gildisdóm. Ekki er hægt að krefjast sönnunar á staðhæfingum um persónu í skáldsögu þar sem höfundurinn hefur þá þegar skilgreint staðhæfinguna ósanna með því að fella textann innan ramma skáldskaparins. Ef til dómsmáls kemur skiptir því töluverðu máli hvernig höfundur skilgreinir verk sitt gagnvart almenn- ingi.⁸

Bandaríski lögfræðingurinn Richard A. Posner hefur fjallað ítarlega um þessi efni í bók sinni *Law and Literature (Lög og bókmenntir)*. Hann heldur því fram að í raun sé rangt að spyrja hvort skáldskapur setji fram sannar staðhæfingar um heiminn, þar sem skáldið biður lesandann ekki um að trúá, í heimspekilegum skilningi, heldur að ímynda sér, í listrænum skilningi. Þess vegna, segir Posner, á skáldskapurinn ekki að þurfa að lúta sannleikanum.⁹ Þar sem meiðyrðamál ganga að miklu leyti út á að sannreyna fullyrðingar er flókið að fást við skáldskap í slíku samhengi.¹⁰ Posner ræðir einnig um þá hagsmuni sem tekist er á um í meiðyrðamálum og varða skáldskap. Annars vegar eru hagsmunir sækjandans, sem vill fá að vernda æru sína (eða sinna) og hins vegar hagsmunir rithöfundarins (og þar með lesenda hans) til listrænnar tjáningar. Mögulegt er að leggja mat á áhrif ærumeiðinga á líf fólks, svo sem vinnutap, félagslega einangrun, kvíða, og svo framvegis. Mun erfiðara er að leggja mat á hve mikið bókmenntaverk myndi tapa á því ef þættir, sem álitnir eru ærumeiðandi, yrðu teknir út.¹¹ Þessa togstreitu má greina í umræðu um bók Hallgríms Helgasonar, *Konan við 1000°*, það er hvort vegi þyngra neikvæð áhrif sögunnar á aðstandendur fyrirmyndarinnar eða frelsi höfundarins til að skrifa eigið verk.

⁸ Lesendur kannast ef til vill við klausu sem birtist gjarnan bæði í bókmenntaverkum og kvikmyndum: „Persónur og söguþráður eru skáldskapur og vísa á engan hátt til fyrirmynda í raunveruleikanum.“

⁹ Richard A. Posner, *Law and Literature*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2009, bls. 512.

¹⁰ Sama heimild.

¹¹ Sama heimild, bls. 510.

Skáldað í eyðurnar

Skáldsaga Hallgríms kom út í lok árs 2011.¹² *Konan við 1000°* hverfist um Herbjörgu Maríu og viðburðaríka ævi hennar og fjölskyldu. Herbjörg er litrík persóna, hún ver elliárunum í bílskúr, keðjureykir og er kjaftfor á Netinu. Í bókinni eru þjóðþekktir Íslendingar nefndir. Það kemur til dæmis fram að Sveinn Björnsson, fyrsti forseti lýðveldisins, sé afi aðalpersónunnar. Verkið fékk góðar viðtökur gagnrýnenda og þótti persónusköpun Hallgríms vönduð og söguviðið einkar áhugavert. Einnig þótti höfundur takast vel upp með að blanda saman kímni og lýsingum á hræðilegum stríðsátökum í Evrópu á 20. öld.¹³ Hallgrímur nefndi á nokkrum stöðum í fjölmiðlum að persóna Herbjargar Maríu væri byggð á Brynhildi Georgíu Björnsson, afabarni Sveins forseta. Aðstandendur Brynhildar lýstu yfir mikilli óánægju með útgáfu skáldsögu Hallgríms og birtu greinar um málið í blöðum. Aftur urðu deilur um söguna þegar hún var tilnefnd til Bókmenntaverðlauna Norðurlandaráðs árið 2012¹⁴ og enn á ný þegar ákveðið var að færa leikgerð hennar upp á sviði Þjóðleikhússins árið 2014.¹⁵

Fljótlega eftir útgáfu bókarinnar tjáði Hallgrímur sig um verkið í viðtali við *DV*. Þar rakti hann upphaf skrifanna og hvernig kynni hans af Brynhildi Georgíu og sögu hennar komu til. Hann lagði áherslu á tengsl skáldsögunnar við ákveðnar persónur en gat þess einnig að fjölskylda Brynhildar Georgíu hefði vitað af skrifunum og væri ósátt við þau:

Ég var beðinn um að breyta bókinni en sagði nei eftir nokkra umhugsun. Ég bara gat það ekki. Þetta er náttúrulega skáldsaga og ég geng nærri aðalpersónunni. Læt hana ganga í gegnum miklu hryllilegri atburði en fyrirmyndin gekk í gegnum. Sérstaklega í einum kafla sem gerist í Berlín undir lok stríðsins og undir lok bókar. Það sem þar gerist er algjör skáldskapur en sá kafla var ættingjanum erfiðastur. Ég var mjög tvíklöfinn því að rithöfundar eru klöfnar persónur. Annars vegar er maður rithöfundurinn sem hugs-

¹² Hallgrímur Helgason, *Konan við 1000°: Herbjörg María Björnsson segir frá*, Reykjavík: JPV, 2011.

¹³ Sjá m.a.: Ingvi Þór Kormáksson, „Heitt í kolunum“, *Bokmenntaborgin.is*, sótt 18. febrúar 2018 af <https://bokmenntaborgin.is/umfjollun/konan-vid-1000deg>.

¹⁴ Mikael Torfason, „Hallgrímur uppnefndur „náriðill“ af gagnrýnenda“ [sic], *Fréttatíminn*, 18.–20. janúar 2013, bls. 2.

¹⁵ Anna Margrét Björnsson, „Á mörkum sannleikans“, *DV*, 3. október 2014, sótt 18. febrúar 2018 af <http://www.dv.is/menning/2014/10/3/morkum-sannleikans/>.

ar um það eitt að skrifa góða bók og svo er maður privatpersónan Hallgrímur sem vill ekki særa fólk úti í bæ. Ég reyndi að breyta kaflanum, en fann þá að í stað þess að særa fólk úti í bæ var ég farinn að særa bókina. Og það er erfitt fyrir sérhvern rithöfund. Í raun má segja að ég hafi hér frekar valið að vera góður rithöfundur en góð manneskja.¹⁶

Hallgrímur staðsetur hér verk sitt á mörkum raunveruleika og skáldskapar með því að tengja Herbjörgu annars vegar við nafngreinda fyrirmynd en segja hins vegar að tiltekinn hluti bókarinnar sé „algjör skáldskapur“. Þetta viðtal gefur til kynna að veruleiki fyrirmyndar sögupersónu hans skipti máli fyrir túlkun lesenda á skáldsögunni.¹⁷ Texti á kápu bókarinnar og auglýsingar styrktu enn frekar þá hugmynd meðal kaupenda og lesenda að hér væri á ferð túlkun eða úrvinnsla á raunverulegum atburðum og persónum.¹⁸

¹⁶ Kristjana Guðbrandsdóttir. „Sjómannslíf og söknudur – Viðtal við rithöfundinn Hallgrím Helgason“, *DV*, 25. nóvember 2011, bls. 28.

¹⁷ Tenging skáldsagnapersónunnar við raunverulega fyrirmynd er ekki afmörkuð við íslenskt samfélag heldur er hún hluti af kynningu bókarinnar á alþjóðamarkaði. Sjá lýsingu hjá útgefanda bókarinnar, á ensku: „Based on the first Icelandic president’s real-life granddaughter [...]“, sbr. „The Woman at 1,000 Degrees“, *Bloomsbury Publishing*, sótt 11. janúar 2018 af <https://www.bloomsbury.com/au/the-woman-at-1000-degrees-9781786071699/>. Sjá einnig ummæli í ritdómum Bert Alcher, „Woman at 1,000 Degrees – Hallgrímur Helgason & Brian FitzGibbon“, *The Star*, 5. janúar 2018, sótt 11. janúar 2018 af <https://www.thestar.com/entertainment/books/reviews/2018/01/05/this-coming-of-age-story-is-dying-to-be-told.html> og Bethanne Patrick, „The hottest new book from Iceland is ‘Woman at 1,000 Degrees’“, *Washington Post*, 9. janúar 2018, sótt 11. janúar 2018 af https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/the-hottest-new-book-from-iceland-is-woman-at-1000-degrees/2018/01/08/e714ffc2-f4ae-11e7-b34a-b85626af34ef_story.html?utm_term=.da0d3c3b7005.

¹⁸ Á kápu bókarinnar segir meðal annars: „Samferðafólk, atburðir og uppátæki frá viðburðaríkri ævi rifjast upp og afhjúpa lífshlaup óviðjafnanlegs ólíkindatóls. Hugmyndaflog og frásagnarhæfileikar Hallgríms Helgasonar njóta sín frábærlega í sögu þessarar konu sem lifað hefur tímana tvenna, setið fínustu veislur og kynnst dýpstu eynd.“ Franski bókmenntafræðingurinn Gerard Genette hefur fjallað ítarlega um slíka hliðartexta (e. *paratexts*) í bókmenntum. Hann bendir á að bókmenntaverk sé ekki aðeins sá texti sem birtist milli kápuspaldanna, heldur allur texti sem tengist verkinu, svo sem káputexti, auglýsingar, nafn höfundarins, viðtöl við höfundinn, gagnrýni og svo framvegis. Þannig mótist hugmyndir lesandans alltaf af því hvaða upplýsingar hann hefur og þær verða órjúfanlegur hluti af verkinu. Gerard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, þýð: Jane E. Lewin, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Guðrún Jónsdóttir, dóttir Brynhildar Georgíu, var ein þeirra sem tjáðu sig um *Konuna við 1000°* og tengsl verksins við veruleikann stuttu eftir útgáfu þess. Í aðsendri grein í *Fréttablaðinu* í ársbyrjun 2012 lýsir hún ferlinu frá því að hún frétti að Hallgrímur væri að vinna að skáldsögu um móður hennar og þar til bókin kom út á almennum markaði.¹⁹ Guðrún segist í fyrstu hafa verið spennt fyrir verkinu og að hún hafi boðið höfundinum aðstoð við að vinna úr gögnum um Brynhildi. Hún hafi hitt hann einu sinni á tímabilinu en síðan ekki heyrt meira um verkið fyrr en hún fékk handritið í hendur en þá var þegar búið að senda bókina í prentun til Þýskalands. Guðrún segir frá:

Þegar á leið er hins vegar skemmst frá að segja að ég varð fyrir þungu áfalli. Textinn leiddist yfir í meiri ljótleika en ég hafði nokkurn tíma gert mér grein fyrir, uppáferðir, nauðganir og klám tóku yfir og þannig hélst sagan út bókina. [...] Eru bókmenntir yfir siðferði og réttlæti hafnar? Kannski er það svo og við fjölskylda mín vorum bara óheppin að lenda í þessu. En í mínum huga er ekki siðlega rétt að skrifa svona texta og tengja hann við minningu fólks. Jafnvel þó það sé löglegt.²⁰

Eins og Guðrún rekur í framhaldi gat Hallgrímur ekki breytt textanum á þessu stigi en hann féllst á að setja fyrirvara við texta sögunnar sem birtist í byrjun bókarinnar. Hún skrifaði aðra grein, sem var birt í *Fréttablaðinu* tæpu ári síðar, þar sem hún fjallaði nánar um notkun Hallgríms á ævi móður hennar. Þótt fjölskyldan hafi ekki leitað réttar síns fyrir dómstólum má sjá á skrifum Guðrúnar að á hana leita spurningar um siðferðilega ábyrgð og tjáningarfrelsi:

Það er ekki tilgangur minn að ræða bókmenntalegt gildi verksins og því síður muninn á skáldskap og veruleika, hann þekki ég vel. Ég velti hins vegar upp stórum spurningum um siðgæði og trúir því seint að nokkur maður myndi kjósa að fjölskylda sín yrði gerð að féþúfu með þessum hætti. Með fullri virðingu fyrir tjáningarfrelsi og skapandi skrifum hlýtur það alltaf að vera á ábyrgð höfundarins hvernig hann byggir upp bók og hvað hann nýtir sér til þess. Hann

¹⁹ Guðrún Jónsdóttir, „Tólfta lífið“, *Fréttablaðið*, 21. janúar 2012, sótt 24. janúar 2018 af <http://www.visir.is/g/2012701219993>.

²⁰ Sama heimild.

á mikilvægt val varðandi friðhelgi einkalífs og hversu langt hann gengur í að særa með texta sínum.²¹

Í ljósi þess að báðar greinarnar birtust eftir að bók Hallgríms kom út má segja að þær spurningar sem Guðrún varpar fram beinist ekki aðeins að höfundinum eða öðrum sem komu að útgáfu bókarinnar heldur einnig að viðtakendum verksins. Hún birtir greinar sínar á opinberum vettvangi til þess að lesendur bókarinnar viti af því ósætti sem ríkir milli fjölskyldunnar og höfundarins og beinir athygli að þeim yfirgangi sem henni þykir Hallgrímur hafa sýnt. Hún vekur einnig athygli lesenda á að fjölskyldunni þyki að hún hafi verið órétti beitt, og í raun gæti hver sem er orðið fyrir því sem hún og fjölskylda hennar telur sig hafa mátt þola. En hvers vegna ætli fjölskylda Brynhildar Georgíu hafi ákveðið að „sækja“ málið í fjölmiðlum en ekki fyrir dómstólum?

Ekki hafa mörg mál komið fyrir dóm hér á landi er varða meiðyrði í skáldskap. Krafist hefur verið lögbanns í fáeinum tilvikum og má þar nefna tilraun til að hindra útvarpslestur á bók Indriða G. Þorsteinssonar, *Þjófur í paradís*, árið 1975.²² Annað og nýrra mál er frá árinu 2007 þegar þrír einstaklingar stefndu Ríkisútvarpinu ohf. vegna sýningar á þætti í þáttaröðinni *Sönn íslensk sakamál*. Sá þáttur fjallaði um morð á föður og eiginmanni stefnenda en þeir töldu efni þáttarins vega að friðhelgi einkalífs þeirra. Sjálfst morðið og eftirleikur þess voru sett á svið í þættinum en stefnendum þótti óviðeigandi að atburðirnir hefðu verið gerðir að afþreyingarefni. Fyrir Héraðsdómi Reykjavíkur var Ríkisútvarpið sýknað af kröfum stefnenda og áfrýjuðu aðstandendur dómnum til Hæstaréttar sem staðfesti niðurstöðu Héraðsdóms.²³

Samkvæmt málflutningi stefndu var markmið þáttanna fyrst og fremst að sýna skelfilegar afleiðingar eiturlyfjafíknar og til þess að koma efninu á framfæri hafi leikstjórinn þurft að taka sér ákveðið skáldaleyfi. Stefnendurnir héldu því fram að framleiðendur þáttarins hefðu notað

²¹ Guðrún Jónsdóttir, „Berróssuð bíræfni – líf að láni“, *Fréttablaðið*, 12. janúar 2013, sótt 20. febrúar 2018 af <http://www.visir.is/g/2013701129987>.

²² „Lögbann á „Þjófur í paradís““, *Morgunblaðið*, 17. apríl 1975, bls. 2.

²³ Í Hæstarétti var krafa um sýknu staðfest sökum þess að stefnendur vildu að Ríkisútvarpið yrði sakfellt í stað framleiðslufyrirtækisins, sem var þá orðið gjaldþrota. Samkvæmt Útvarpslögum ber Ríkisútvarpið ekki ábyrgð á því efni sem það sýnir nema upp að ákveðnu marki. Það var því réttarfarsástæða, en ekki efnisástæða, sem réð úrskurði Hæstaréttar. Hér verður því fyrst og fremst vísað í málsatvik Héraðsdóms.

persónuupplýsingar um ástvin þeirra á ómálefnalegan hátt. Þau minntust ekki á að vegið væri að æru hins látna heldur lögðu höfuðáherslu á eigin skaða. Málsvörn Ríkisútvarpsins var aftur á móti sú að æra stefnenda hefði ekki beðið skaða þar sem ekkert þeirra hefði komið við sögu í þættinum. Enn fremur benti verjandi Ríkisútvarpsins á að samkvæmt „meginreglum íslenzks réttar, falli persónuleg réttindi manns niður við andlát hans nema að því leyti, sem lög leiði til annars. Réttur afkomenda eða aðstandenda látins manns til að höfða mál vegna umfjöllunar um hann sé háður því lagaskilyrði, að í þeirri umfjöllun felist ólögmat meingerð í garð hins látna manns“.²⁴ Að auki töldu stefnendur að brotið hefði verið á þeim með rangfærslum en samkvæmt dómi Héraðsdóms tókst ekki að sanna slíkar rangfærslur, né að brotið hefði verið gegn friðhelgi einkalífs þeirra.

Þetta mál afhjúpar hversu flókin staða þeirra, sem þykir brotið gegn æru ástvinar, er gagnvart dómstólum. Þar sem meint brot snýr ekki að þeim sem sækja málið er erfitt að greina hvernig persónuleg réttindi aðstandenda verja þá fyrir meintum ærumeiðandi ummælum um ástvin þeirra. Enn fremur, vilji einstaklingar fara fram á lögbann á bókmenntaverki til þess að leiðrétta röng ummæli þá vekja þeir jafnan enn meiri athygli á verkunum.²⁵ Því er líklegt að margir velji annað hvort að halda að sér höndum og bíða þess að áhugi almennings á verkunum fjari út, eða koma sjónarmiðum sínum á framfæri í fjölmiðlum eða jafnvel með útgáfu annarra „sannsögulegri“ verka. Áhrifaríkasta svar fjölskyldu Brynhildar Georgíu við skáldsögu Hallgríms Helgasonar var líklega aðstoð hennar við ritun nýrrar ævisögu, *Brynhildur Georgía Björnsson* eftir Ragnhildi Thorlacius, sem út kom haustið 2015.²⁶

²⁴ Hrd. 67/2007.

²⁵ Mörg dæmi eru til um hvernig verk sem hafa sætt ritskoðun eða lögbanni verða vinsælli fyrir vikið. Þessi vandi hefur verið kallaður „Streisand-áhrifin“ en hugtakið vísar í mál söngkonunnar Barböru Streisand frá árinu 2003. Ljósmyndari nokkur hafði tekið myndir af sumarhúsi Streisand og birt á Netinu. Streisand ákvað að stefna ljósmyndaranum fyrir ólöglega birtingu. Áður en hún stefndi ljósmyndaranum höfðu myndirnar verið skoðaðar sex sinnum en fyrsta mánuðinn eftir kærana var viðkomandi netsíða heimsótt 420 þúsund sinnum. Sjá, Curry Jansen og Brian Martín, „The Streisand effect and censorship backfire“, *International Journal of Communication*, 9/2015, bls. 656–671, sótt 13. mars 2018 af *Literature Resource Center*: <http://link.galegroup.com.ezproxy.rice.edu/apps/doc/A406518471/LitRC?u=txshracd2542&sid=LitRC&xid=746741d6>.

²⁶ Ragnhildur Thorlacius, *Brynhildur Georgía Björnsson*, Reykjavík: Bjartur, 2015. Í stuttum eftirmála bókarinnar segir: „Þá er vitnað til fjölda greina í blöðum og tímaritum og í samtöl sem höfundur átti við fjölskyldu, vini og aðra samferðamenn

Minningar og skáldskapur

Franski bókmenntafræðingurinn Philippe Lejeune setti fram skilgreiningu á hugtakinu sjálfsævisögu árið 1975 en hann heldur því fram að á milli lesanda og höfundar slíkra verka sé í gildi ákveðinn samningur um að höfundur, sögumaður og aðalpersóna séu eina og sama persónan.²⁷ Síðan Lejeune setti fram kenningar sínar hafa miklar breytingar orðið á sjálfsævisagnaforminu, sérstaklega samfara þeim róttæku efasemdum um tilvist sannleikans sem fylgdu póstmódernismanum.²⁸ Áhugi á fortíðinni er eitt einkenni póstmódernískra bókmennta, hvort sem verið er að endurnýta gamalt efni og afbyggja það, eða líta aftur og efast um það sem hefur nú þegar verið skrifað um fyrri tíð. Í bók sinni *Borderlines: Autobiography and Fiction in Postmodern Life-Writing (Landamæri: Sjálfsævisaga og skáldskapur í póstmódernískum æviskrifum)* fjallar bókmenntafræðingurinn Gunnþórunn Guðmundsdóttir um hvernig höfundar sjálfsævisagna, undir áhrifum póstmódernisma, efast gjarnan um sannleiksgildi minninga og aðgengi sitt að eigin fortíð. Af þessum ástæðum hafa höfundar gripið til nýrra hugtaka eins og *skáldævisögur* og *sjálfsögur* (e. *auto-fiction*) til þess að skilgreina sjálfsævisögulegar frásagnir og geta þannig losað sig undan fjötrum sem sannleikshugtakið hefur í för með sér.²⁹

Þessi sjónarmið koma öll við sögu í opinberri umræðu um *Útlagann* eftir Jón Gnarr sem kom út í lok árs 2015.³⁰ Bókin er skrifuð í samvinnu við Hrefnu Lind Heimisdóttur og fjallar einkum um dvöl Jóns við héraðsskólann að Núpi í Dýrafirði. Sögunni er miðlað í gegnum sögumann, unglínginn Jón, sem talar í fyrstu persónu og leiðir lesendur um eigin minningarheim. Sagan hefst á flugtaki þegar Jón, fjórtán ára gamall, er á leið frá Reykjavíkurflugvelli til Ísafjarðar og þaðan áfram akandi að Núpi.

Brynhildar Georgíu. Fjölskyldan veitti aðgang að persónulegum bréfum, gögnum og myndum og kann höfundur þeim og öðrum sem aðstoðuðu við tilurð þessarar bókar bestu þakkir.“ Sama heimild, bls. 183.

²⁷ Philippe Lejeune, *On Autobiography*, Minneapolis: University of Minnesota, 1989, bls. 4.

²⁸ Sjá m.a. Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism*, Cambridge: Routledge, 1988, bls. 110–113 og Gunnþórunn Guðmundsdóttir, *Borderlines: Autobiography and Fiction in Postmodern Life-Writing*, London: University of London, 2000.

²⁹ Gunnþórunn Guðmundsdóttir, *Borderlines*, bls. 266.

³⁰ Fyrri tvö verk þrileiksins, *Indjáninn* (2006) og *Sjórenninginn* (2012), báru undirtitilinn „skálduð ævisaga“ en í tilviki *Útlagans* er slíkan titill ekki að finna á titilsíðu. Hins vegar kemur hugtakið skáldævisaga fyrir í baksíðutexta. Jón Gnarr, *Útlaginn*, Reykjavík: Mál og menning, 2015.

Lesendur fylgja honum síðan þau fjögur ár sem hann er við nám í skól-
anum og þar til hann flytur aftur til Reykjavíkur. Í sögulok er hann orðinn
nítján ára, hann ávarpar sjálfan sig, lýsir því yfir að hann hafi lokið ákveðnu
tímabili í sínu lífi og sé nú reiðubúinn að standa með sjálfum sér: „Ég ætla
að hætta að skammast mín fyrir hver ég er og hvernig ég er. Ég ætla að
verða eitthvað. [...] Ég er frjáls.“³¹ Þáttaskilin í lífi sögumanns tvinnast hér
saman við endalokin á ferðalagi hans og lesenda með færslu frásagnarinnar
úr þátíð yfir í nútíð: „Ég er frjáls.“

Þessi lokaorð voru jafnframt eins konar leiðarstef í kynningu á bók-
inni. Í viðtölum við fjölmiðla sagði Jón *Útlaginn* vera ákveðna játningu
og afhjúpun á atburðum sem hefðu hvílt í þagnargildi.³² Lýsingar hans
á markmiðinu með bókinni skipa honum í hóp með ýmsum öðrum höf-
undum sjálfsævisagna sem kynna verk sín sem vitnisburð eða afhjúpun sem
eigi erindi við almenning. Slíkar yfirlýsingar urðu einnig kveikjan að hörð-
ustu gagnrýninni sem Jón fékk fyrir verkið. Fljótlega eftir að *Útlaginn* kom
út birtust greinar í dagblöðum og á vefmiðlum þar sem því var haldið fram
að lýsingar Jóns stæðust ekki og enn fremur að þær fælu í sér meiðandi
ummæli um fyrrum starfsfólk og nemendur á Núpi.³³ Blaðamenn leituðu í
framhaldi eftir viðbrögðum hjá fólki sem hafði verið samtíða Jóni við skól-
ann. Í einum vefmiðli birtist meðal annars löng úttekt þar sem blaðamað-
ur vann bæði upp úr yfirlýsingum á samfélagsmiðlum og eigin viðtölum.
Þar mótmæltu fyrrverandi nemendur og kennarar á Núpi lýsingum Jóns
Gnarr eindregið.³⁴

Í þessari opinberu umræðu um *Útlaginn* má sjá hvernig lýsingar höf-
undar, sögumanns og sögupersónu innan verksins renna saman við full-
yrðingar Jóns Gnarrs í blaðaviðtölum. Samspil bókarinnar og fjölmiðlanna
verður slíkt að erfitt er að skilja frásagnarmiðlana í sundur. Eitt dæmi um
slíkt samspil er viðtal Ólafar Skaftadóttur við Jón þar sem hann greinir
frá samskiptum milli vinar síns og ónefnds afleysingakennara við skólann.

³¹ Jón Gnarr, *Útlaginn*, bls. 384.

³² Egill Helgason, „Svona missir fólk vitið“, *Kiljan*, 21. október 2015, sótt 18. febrúar
2018 af <http://www.ruv.is/frett/svona-missir-folk-vitid>.

³³ Gauti Kristmannsson, „Kolbiturinn sem reis úr öskustónni“, *Víðsjá*, 6. nóvember
2011, sótt 18. febrúar 2018 af <http://www.ruv.is/frett/kolbiturinn-sem-reis-ur-oskustonni> og Reynir Traustason, „Níðingarnir á Núpi“, *Stundin*, 5. nóvember 2015,
sótt 18. febrúar 2018 af <https://stundin.is/frett/nidingarnir-nupi/>.

³⁴ Hjálmar Friðriksson, „Hvað gerðist raunverulega á Núpi?“, *Stundin*, 19. október
2015, sótt 2. apríl 2018 af <https://stundin.is/frett/hvad-gerdist-raunverlega-nupi-kennarar-og-skolasly/>.

Í *Útlaganum* má finna frásögn af afleysingakennara sem bauð vini Jóns, Sprella, í heimsókn til sín á kvöldin.³⁵ Á meðan frásögn *Útlagans* afmarkast við sjónarhorn unglings sem ályktar að það sé eitthvað skrytið við þessar heimsóknir (en þykir þó helst einkennilegt að vera ekki boðið sjálfum) þá grunar hinn fullorðna Jón, sem talar í blaðaviðtalinu, „sterklega að [þarna] hafi verið kynferðisleg misnotkun“.³⁶ Í viðtali Ólafar við höfundinn er í raun að finna afdráttarlausari svör við þeim spurningum sem bókin vekur upp.

Í viðbrögðum ósáttra lesenda við bókinni má sjá hvernig hliðartextar *Útlagans* verða hluti af verkinu sjálfu. Meðal þeirra sem tjáðu sig um þetta atvik voru fyrrverandi starfsmenn við héraðsskólann. Einn þeirra sagði í athugasemd á vefmiðli að Jón hefði „farið langt út fyrir leyfileg mörk í umtali sínu um nafngreint fólk í skjóli þess sem hann kallar skáldævisögu“.³⁷ Viðkomandi var ósáttur við að ásökun um kynferðisafbrot, sem fæli í sér atlögu að æru manna, skyldi vera sett fram undir formerkjum skáldskaparar en fyrst það hefði verið gert væri nærri ómögulegt að gera nokkuð annað en dæma ásökunina sem „hugaróra“ Jóns.³⁸ Þá var kallað eftir því að Barnaverndarnefnd tæki lýsingar Jóns til skoðunar og rannsakaði hvort afbrot hefðu verið framin; án slíkrar rannsóknar lægju þeir sem unnu við skólann undir grun.³⁹ Ummæli Jóns í fjölmiðlum flækja hins vegar málið því þó þau verði að vissu leyti hluti af bókmenntaverkinu voru þau ekki sett fram undir formerkjum skáldævisögunnar. Að endingu fór svo að Jón Gnarr dró sig út úr almennri umræðu. Í þeim viðtölum sem hann gaf síðar lagði hann sig eftir því að flækja tvískiptingu milli sanninda og ósanninda og þannig viðtöku frásagnarinnar á þeim forsendum:

Ég er náttúrulega bara rithöfundur og bókin er gefin út með þeim formerkjum þannig að það þarf ekki stjórnuvísindamann til þess að

³⁵ Jón Gnarr, *Útlaginn*, bls. 107–108.

³⁶ Ólöf Skaftadóttir, „Ofbeldi viðgekkst á Núpi: „Þessir krakkar áttu ekki séns.““, *Fréttablaðið*, 17. október 2015, sótt 18. febrúar 2018 af <http://www.visir.is/g/2015151019090>.

³⁷ Athugasemd við grein Reynis Traustasonar, „Níðingarnir á Núpi“, *Stundin*, 5. nóvember 2015, sótt 18. febrúar 2018 af <https://stundin.is/frett/nidingarnir-nupi/>.

³⁸ Viðkomandi kennari sagði einnig: „Ég er sammála Reyni, skilin á milli sannleika og skáldskapar eru ekki nein, almenningur veit ekki hvað er satt. Þeir sem vita það eru samnemendur hans og svo starfsmenn. Við sem þekkjum Jón vel nenum oft ekki að elta ólar við hugaróra hans. En í þetta skiptið erum við neydd til að leiðrétta hann.“ Sama heimild.

³⁹ Sama heimild.

meta það. Þannig að ég hef ekkert um það að segja, bókin verður að tala fyrir sig sjálf [...]. Varðandi einhverjar kærur eða tilkynningar þá verður það að hafa sinn gang.⁴⁰

Ýmis dæmi má finna um einstaklinga sem tóku undir lýsingar Jóns í athugasemdum við fréttir vefmiðla og þökkuðu honum fyrir að skrifa um reynslu sína.⁴¹ Jafnframt má finna dæmi um einstaklinga sem hvöttu aðstandendur skólans til að „krefjast rannsóknar á málinu, eða sækja Jón til saka fyrir meiðyrði“.⁴²

Slíkar ákærur komu hins vegar ekki fram. Lýsingar Jóns á hegðun samnemenda sinna og kennara voru hvergi tengdar nöfnum raunverulegra einstaklinga og því hefði verið flókið að sýna fram á að ummæli hans teldust vera meiðyrði samkvæmt skilgreiningu laga. Með skilgreiningu sinni á verkinu sem skáldævisögu dró hann úr ábyrgð sinni á sannleiksgildi frásagnarinnar en samkvæmt Björgu Thorarensen, sem ræðir lög um ærumeiðingar, má ekki refsanna manni fyrir að hafa sagt skoðun sína á þeirri forsendu að skoðunin hafi ekki verið sönnuð. Sá sem tjáir skoðun sína eftir bestu vitund verður ekki dæmdur fyrir ósönn ummæli.⁴³ Enn fremur verndar 73. grein stjórnarskrárinnar um tjáningarfrelsi rétt hvers og eins til að greina frá atburðum.

Í meiðyrðamálum er oft óskað eftir því að ákveðin ummæli verði dæmd dauð og ómerk, á þeim forsendum að þau séu ósannar staðhæfingar og setji blett á mannorð tiltekinna einstaklinga. Slík mál eru snúin ef enginn er nafngreindur, þar sem ekki er hægt að sanna að sá sem skrifaði hafi ætlað að setja blett á mannorð þess sem hægt er að bera kennsl á í textanum. Hér má til skýringar greina frá málaferlum gegn Þórunni Kristínu Emilsdóttur vegna ummæla er birtust í bók hennar *Valsað milli vídda*. Bókin er byggð á endurminningum Þórunnar og reynslu hennar af því að starfa sem mið-

⁴⁰ Hjálmar Friðriksson, „Mál Jóns Gnarr komið á borð Barnaverndar“, *Stundin*, 30. október 2015, sótt 18. febrúar 2018 af <http://stundin.is/frett/jon-gnarr-neitar-ad-svara-hvort-asakanir-seu-skald/>.

⁴¹ Sjá athugasemdir við: Ólöf Skaftadóttir, „Ofbeldi viðgekkst á Núpi: „Þessir krakkar áttu ekki séns““, *Fréttablaðið*, 17. október 2015, sótt 18. febrúar 2018 af <http://www.visir.is/ofbeldi-vidgekkst-a-nupi---thessir-krakkar-attu-ekki-sjens-/article/2015151019090>.

⁴² Athugasemd við grein Bjarna Pálssonar, „Ekki láta Jón Gnarr eyðileggja fyrir okkur lífið“, *Stundin*, 17. desember 2015, sótt 18. febrúar 2018 af <https://stundin.is/pistill/ekki-lata-jon-gnarr-eydileggja-fyrir-okkur-lifid/>.

⁴³ Björg Thorarensen, *Stjórnskipunarréttur*, bls. 384. Þetta er ekki án undantekninga – jafnvel í tilviki gildisdóma eru tiltekna kröfur gerðar.

ill á Íslandi. Í upphafi verksins gerir hún grein fyrir ofbeldi sem hún varð fyrir í æsku af hálfu manns sem tengdist heimili hennar og hafði áhrif á allt hennar líf.⁴⁴

Ári eftir útgáfu höfðaði fyrrum sambýlismaður móður höfundar einkarefsimál gegn henni fyrir aðdróttanir og ærumeiðingar sem mætti finna í bókinni en einnig fyrir ummæli hennar í hans garð sem birtust á Facebook. Málið var tekið fyrir í Héraðsdómi árið 2014 og fór fyrir Hæstarétt 2015. Málflutningurinn byggðist á því að stefnandi gæti sýnt fram á að ummælin sköðuðu æru hans sökum þess að aðrir lesendur áttuðu sig á að hann væri sá sem hefði beitt Þórunni ofbeldi. Vörnin í málinu byggðist á því að ekki væri hægt að sýna fram á að lesendur gætu áttað sig á því við hvern ummæli um ofbeldismanninn ættu og enn fremur væri ekki hægt að sýna fram á að Þórunn hefði atlað sér að meiða æru mannsins. Þá tók lögmaður Þórunnar fram að hún hefði skrifað bók sína á þann hátt að „hvorki af einstökum ummælum né því samhengi sem þau eru sett fram í verður ráðið að þau eigi við stefnda“. En að sama skapi væru lýsingar hennar sannar og því ekki hægt að skilgreina skrif hennar sem „ærumeiðandi aðdróttun höfð í frammi eða borin fram gegn betri vitund“.⁴⁵

Þórunn var dæmd í Héraðsdómi fyrir ummæli sín, bæði þau er má finna í bók hennar en einnig þau sem birtust á Facebook-svæði hennar, á þeim forsendum að hún gæti ekki sannað að þau væru sönn og því hefði hún framið „ólögmæt[a] meingerð gegn persónu og æru stefnenda“.⁴⁶ Í Hæstarétti var hún sýknuð á þeirri forsendu að tjáningarfrelsi hennar vægi þyngra en réttur stefnanda til friðhelgi einkalífs. Ekki var gerð krafa í Hæstarrétti um sönnun á ummælunum að sama marki og í Héraðsdómi. Hæstiréttur byggði sýknuna á því að í bók Þórunnar væri stefnandi ekki nafngreindur og því „[v]erður ekki talið að lesendur bókarinnar, sem ekki þekktu til aðstæðna, hafi getað áttað sig á því að með þeim væri vísað til stefnda“.⁴⁷

Að því marki sem hægt er að bera saman viðbrögðin við bókum Þórunnar Kristínar Emilsdóttur og Jóns Gnarr má sjá að nafnleyndin í báðum bókunum hefur áhrif á hvernig verkunum er tekið. Bæði segja frá reynslu sinni frá sínu sjónarhorni og leggja áherslu á upplifun sögumanns-

⁴⁴ Þórunn Kristín Emilsdóttir, *Valsað milli vídda*, Reykjavík: Ormstunga, 2013, bls. 14–18.

⁴⁵ Hrd. 101/2015.

⁴⁶ Sama heimild.

⁴⁷ Sama heimild.

ins fremur en annarra persóna í verkunum. Í báðum tilvikum var tekist á um mörk sannleika og skáldskapar, í máli Þórunnar fór baráttan fram á vettvangi dómstóla, en í tilviki *Útlagans* völdu þeir sem tengdust Núpi að nota fjölmiðla til að koma sínum vitnisburði um skólann á framfæri.

Niðurstöður

Lagalegur og siðferðilegur réttur rithöfunda til að nota raunverulegar fyrirmyndir í verkum sínum hefur verið nokkuð til umræðu hér á landi á síðustu árum. Í þessari grein hafa verið skoðuð ólík dæmi þar sem höfundar hafa verið gagnrýndir fyrir meðferð á sannsögulegu efni í verkum sínum. Þessi verk hafa verið skoðuð í tengslum við nýleg málaferli þar sem höfundum var stefnt fyrir ærumeiðandi lýsingar í bókmenntum eða sjónvarpsþætti. Öðru málinu var vísað frá en í hinu var höfundur sýknaður. Þessi dómsmál veita innsýn í hvernig sannsögulegar bókmenntir tengjast lagaákvæðum um tjáningarfrelsi og ærumeiðingar, en í báðum tilvikum er nauðsynlegt að huga bæði að hinum eiginlega bókmenntatexta og því samfélagslega samhengi sem hann tilheyrir.

Réttur til tjáningarfrelsis er varinn af stjórnarskránni og eru líklega flestir sammála um mikilvægi hans í lýðræðisríki. Umræður um verk sem notast við raunverulegar fyrirmyndir ættu því ef til vill frekar að snúast um hvaða gildi hið sannsögulega hefur fyrir verkið og hvaða áhrif það hefur á skilning lesenda á því en um hvort höfundum sé heimilt að skrifa um ákveðin málefni. Það getur einnig skipt máli til hvaða bókmenntagreinar verk er talið, enda hefur slíkt mikil áhrif á hvernig lesendur skilja og túlka textann.

Þau sem gagnrýndu Jón Gnarr og Hallgrím Helgason og þótti á sér brotið höfðu ekki opinber dómsmál gegn höfundunum en lögðu þess í stað kapp á að segja „söguna“ með sínum hætti. Þeirra útgáfur birtust í blaðagreinum og athugasemdum á samfélagsmiðlum en einnig í nýrri ævisögu, *Brynhildur Georgía Björnsson* eftir Ragnhildi Thorlacius. Í báðum tilvikum hafa gagnrýnendur verkanna nýtt annan vettvang en dómstóla til að rétta sinn hlut. Þeir hafa komið skoðun sinni á framfæri án þess að reyna að hefta með beinum hætti tjáningarfrelsi rithöfundanna. Þessari leið fylgja þó ákveðnar hættur; hún getur til að mynda haft í för með sér aukna umfjöllun um viðkomandi verk og jafnvel aukið sölu þeirra. Búast má við að bækur þeirra Hallgríms og Jóns varðveitist lengur í manna minnum vegna þeirrar gagnrýni sem þær fengu.

ÚTDRÁTTUR

Sannar íslenskar sögur?

Frásagnir, tjáningarfrelsi og friðhelgi einkalífsins

Í greininni er rætt um tvö nýleg íslensk bókmenntaverk, *Konuna við 1000°* eftir Hallgrím Helgason og *Útlagann* eftir Jón Gnarr, sem eiga sameiginlegt að hafa verið gagnrýnd vegna notkunar höfundanna á sannsögulegu efni. Rætt er hvernig slík verk horfa við íslenskum lögum um tjáningarfrelsi og friðhelgi einkalífsins. Verkin eru meðal annars skoðuð með hliðsjón af því hvernig íslenskt dómskerfi hefur tekið á tveimur málum, sem snertu annars vegar sjónvarpsþátt og hins vegar sjálfsævisöguleg skrif, þar sem tekist var á um þessi ólíku réttindi.

Lykilorð: Lög og bókmenntir, sjálfsævisögur, sögulegar skáldsögur, meiðyrði, tjáningarfrelsi

ABSTRACT

True Icelandic Stories?

Narrative, Freedom of Speech and The Right to Personal Privacy

This article offers a discussion of two contemporary Icelandic literary works, *Woman at 1000 Degrees* by Hallgrímur Helgason and *The Outlaw* by Jón Gnarr, both of which have been subject to discussion and critique regarding the authors' use of real life individuals and events. The reception of these texts is read against the framework of Icelandic laws regarding freedom of expression and rights to privacy. Two Icelandic legal cases, regarding a literary text and a cinematic production, serve as case studies for the Icelandic framework.

Keywords: Law and literature, autobiographies, historical fiction, freedom of speech, libel